

УДК 81'373.612:811.11

І. В. Асмукович,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СИНОНІМІЯ ТА ВАРІАНТНІСТЬ В АВІАЦІЙНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено дослідженню явища синонімії в англійській авіаційній термінології. Здійснено цілісний аналіз синонімів різних мовних рівнів (лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного). У дослідженні проаналізовано причини появи синонімічних термінів, прослідковано динаміку цих явищ та запропоновано шляхи уникнення невиправданих синонімічних та варіантних назв наукових понять. Проведене дослідження дало змогу з'ясувати особливості синонімії та варіантності в термінологічній лексиці та довело, що ці явища є невід'ємними ознаками розвитку будь-якої терміносистеми як підсистеми літературної мови.

Розширення міжнародних контактів, інформатизація суспільства, безкінечність процесу пізнання спонукають до глибокого і різностороннього дослідження мови, зокрема англійської, що набула статусу мови міжнародних наукових зв'язків. Необхідність удосконалення та оптимізації науково-технічної комунікації висунула низку проблем, пов'язаних з обґрунтуванням основ упорядкування та уніфікації термінологій, створенням термінологічних баз, банків даних, пошуком шляхів та ресурсів поповнення сучасних терміносистем та інш. Цілеспрямований характер термінологічної номінації потребує визначення оптимальних мовних засобів для вираження спеціального поняття та такої структурно-семантичної організації термінів, яка б орієнтувала на адекватне сприйняття об'єкта чи явища, та з якої б випливала установка на конкретну дію. Одним із показників, що свідчить про значні надбання певної галузі знань, є розвинена та упорядкована система термінів. Саме до таких належить англійська терміносистема, що обслуговує авіаційну галузь. Авіаційна терміносистема є сукупністю термінів, які співвідносяться понятійною системою авіаційної галузі, знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії, піддаються свідомому регулюванню та упорядкуванню. Спеціальна термінологія авіації розглядається нами як множина, всі елементи якої організовані в систему, і саме ці відношення зумовлюють місце кожного елемента в системі англійської авіаційної термінології. Активний розвиток науки і техніки зумовлює постійний пошук назв для нових понять. Зважаючи на це, проблема синонімії та варіантності й надалі залишається актуальною. Активні процеси терміноутворення, що відбуваються в авіаційній терміносфері, супроводжуються значною варіативністю найменувань і зумовлюють необхідність упорядкування та уніфікації даної терміносистеми, не кажучи вже про специфіку генези авіаційних термінів, оскільки йдеться про англійську мову як мову-продуцент термінологічних одиниць авіаційної сфери.

Актуальність дослідження синонімічних відношень в авіаційній терміносфері зумовлена потребою досягнути термінологію як цілість та дослідити особливості термінологічної синонімії та варіантності. Такий аналіз поглибить розуміння причин появи та особливостей функціонування різних засобів вираження тотожного чи близького значення в науковій мові та сприятиме розв'язанню нагальних потреб сьогоденної лексикографічної практики, насамперед, у галузі термінологічної лексикографії та стандартизації науково-технічної термінології.

Об'єкт дослідження: англійська авіаційна термінологія.

Предмет дослідження: синонімічні та варіантні англійські авіаційні терміни.

Мета: дослідити особливості синонімії та варіантності в англійській авіаційній термінології, виявити основні причини появи та тенденції розвитку синонімічних та варіантних термінів.

За останні десятиліття проблему синонімії в термінології досліджувало багато лінгвістів [1-9], які у своїх працях з'ясували причини виникнення термінологічної синонімії, розглядали поняття "синонімія", "дублетність", "варіантність" та ін. Найбільше дискусій виникає стосовно питання існування синонімії в терміносистемах. Синонімію в термінології традиційно вважають негативним явищем, що пов'язано з однією із найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімічних відповідників [10]. Деякі вчені підтримують думки щодо наявності термінів-синонімів [1; 3], інші вважають, що для термінології характерна лише абсолютна (дублетна) синонімія [4]. Синонімія в термінології – хоч і небажане, проте неминуче явище. Це пояснюється тим, що термінологія є складником лексики, її підсистемою й розвивається за тими ж законами, що й словниковий склад мови. В. М. Лейчик уважає, що, по-перше, "синоніми можуть позначати як те саме поняття, так і декілька близьких понять, які частково перетинаються чи накладаються, по-друге, навіть якщо синоніми позначають те саме поняття, їхня семантична структура може бути цілком відмінною. Ми маємо справу з дублетами лише в тому випадку, коли збігаються всі без винятку компоненти значень синонімів" [7: 105].

Майже всі вітчизняні та зарубіжні мовознавці визнають природність і неминучість синонімічних відношень між термінами як вияв загальномовних процесів, проте залишаються дискусійними деякі проблеми: з'ясування меж термінологічної синонімії, визначення критеріїв синонімічності в термінології, роль термінів-синонімів, особливості фіксації синонімічних термінів у словниках.

У термінології прояв явища синонімії пояснюється специфікою терміна як мовного знака, в загальнолітературній мові кожне слово синонімічного ряду у певному контексті матиме лише одне значення, де вживання синоніма може бути цілком виправдане, термін, в свою чергу, має лише одне значення, незалежно від контексту, ось чому терміни-синоніми на позначення одного поняття вважаються небажаним явищем: "У загальнолітературній мові синоніми вважаються однією із найважливіших системоформуючих категорій. У термінологічних системах їх роль значно менша, тому що в них реалізується переважно тільки різновид синонімії повного і часткового характеру" [4]. Отже, основними рисами, що відрізняють явище синонімії загальнолітературної мови та термінології є відсутність емоційно-експресивного забарвлення термінів, стилістичний поділ у межах наукового стилю (науково-популярний та академічний), диференціація за сферами використання залежно від ступеня освіти.

У галузевих термінологіях постійно відбувається протидія двох закономірностей. По-перше, науковий стиль вимагає максимальної точності визначень та формулювань, прагне позбавитися синонімії, яка ускладнює сприймання наукової інформації, і може бути причиною неправильного сприймання наукового тексту. По-друге, синонімія є природним виявом розвитку мови, коли в процесі безперервного розвитку науки і техніки постійно збільшується кількість термінотворень на позначення вже відомих предметів та явищ, що впливає на розвиток синонімічних рядів. Великою кількістю синонімів відзначаються ті галузі термінологічної лексики, які сформувалися протягом довгого історичного періоду та мали тісний зв'язок із виробництвом. Для багатьох терміносистем причини виникнення синонімії є спільними, які зумовлені як мовними, так і позамовними чинниками: постійним розвитком науки, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу назву; неуніфікованістю термінології; наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; відродженням вдалих термінів, які з певних причин не використовувались в певний період; номінацією того самого поняття різними науковими школами чи вченнями; одночасним вживанням питомого та запозиченого термінів; паралельним використанням термінів та професіоналізмів; існуванням повного і короткого варіанта терміна.

А. П. Коваль переконана, що "у науковій мові насиченість синонімами пояснюється тим, що переважна більшість термінів є порівняно недавніми утвореннями. Поява нового поняття викликає звичайно появу відразу кількох термінів, створених у різних місцях різними людьми... З часом зміст і обсяг нового поняття уточнюється, з'являється можливість відділити найхарактерніші ознаки поняття і створити або вибрати з наявних термін, який відповідає поставленим вимогам. Решта синонімів до цього поняття поступово виходить з ужитку. Таким чином, наявність синонімічних термінів у науковому стилі мови є хоч і небажаним, але неминучим наслідком бурхливого розвитку науки і техніки" [4].

На ступінь довершеності певної терміносистеми впливає чимало факторів, серед яких стан певної галузі науки, яку репрезентує та чи інша термінологія, ступінь сформованості семантичного ядра фахової мови, а також наявність чіткої його структури та вияв системності в його межах. Варіантність термінів демонструє неповноту становлення певної термінології, створює перешкоди для розуміння наукових текстів, у перекладацькій майстерності, й у лінгвістичній інтерпретації терміна як репрезентатора наукової точності.

Дослідження, яке проводилось на основі матеріалу вибірки термінів авіаційної сфери, складеної шляхом суцільного перегляду спеціальної літератури та словників, показує, що синонімічні та варіантні авіаційні терміни активно функціонують на різних етапах розвитку досліджуваної термінології. Синонімія термінної лексики загалом відтворює тенденції цього ж явища в загальноновживаній лексиці, проте має і свої особливості. Синонімічні відношення як у науково-технічній термінології загалом, так і в авіаційній, – це відношення значень, що виражені різними термінами, які передають істотні ознаки одного поняття і мають семантичний інваріант. Семантична спільність (тотожність або близькість значень) синонімічних термінів виявляється шляхом компонентного аналізу їхніх структур, які закріплені в дефініцію [8].

Варіантність досліджуваної нами термінології в спеціальних текстах представлена морфологічним (словотворчим), лексико-семантичним і синтаксичним типом варіантності. Наявність синонімічних зв'язків в авіаційній термінології англійської мови виявляє синоніми, дублети і різні типи варіантних термінів.

1) Морфологічний (словотвірний) тип:

to do flight / to do flying – здійснювати політ (виліт); *to conduct test / to conduct testing* – проводити випробування; *to load / to onboard (fuel)* – завантажувати (паливо); *to fit / to outfit* – оснащувати (обладнувати); *to unload / to off load* – розвантажувати; *to counter / to counteract (enemy attacks)* – протидіяти; *to set a life limitation for aircraft / to set a life limitations on aircraft* – встановлювати обмеження ресурсу (терміну служби); *to level / to level off* – вирівнювати літак; *to conduct preflight checks / to conduct preflight checkout* – виконувати передполітну перевірку; *to breathe air / to airbreathe* – споживати повітря (двигуном) [11].

Морфологічні варіанти визначаються наявністю або відсутністю суфіксально-префіксальних елементів, закінчень, елементів складних слів.

2) Лексико-семантичні варіанти представляють синоніми і дублети:

to postpone launch / to slip launch / to suspend launch / to scrub launch / to delay launch – відкладати / переносити / скасовувати запуск; *to put into orbit / to fire into orbit / to propel into orbit / to boost into orbit* – запускати на орбіту; *to airlift / to flight-ferry / to fly in* – перевозити по повітряю; *to accumulate ... hours, to fly ... hours, to clock up flying hours, to generate ... hours* – налітати години [5].

3) Синтаксичні варіанти припускають заміну простого терміна термінологічним словосполученням, заміну одного або двох компонентів словосполучення, використання словосполучення різної структурної організації: випробовувати – *to test – to go through testing; to be in testing; публікувати газ – to throttle – to close throttles; to pull the throttles to idle; to bring the throttles to idle; розгортатися – to turn; to make a turn; to roll into ... turn; to pull aircraft position into turn* [11].

В англійській авіаційній термінології терміни-синоніми можна представити у відповідності зі структурною організацією термінологічних одиниць. Так, можна виділити наступні групи синонімічних відношень в досліджуваній терміносистемі:

1) Терміни-синтаксичні синоніми. До цієї групи відносяться синтаксичні конструкції, що співвідносні за будовою та збігаються за значенням:

а. слово – словосполучення: *pushover – climbing level overlap* [12];

б. словосполучення – словосполучення: *cruise climb – climb to cruise* [12];

в. повна форма терміна – скорочена форма терміна: *engine starting – starting; engine hot starting – hot start; automatic approach – autoapproach; aerodrome approach – approach; taxiing operation – taxiing; taxiing to take off position – takeoff taxiing* [12].

2) Терміни-різнокореневі синоніми: *sending – relay; to jam – to blanket; to restart – to reignite; engine wet starting – engine false starting; take off – lift off* [12].

3) Терміни-однокореневі синоніми, але з різною морфемною структурою: *climbaway – outclimb; ascent – ascending* [12].

Загальновідомим є висловлювання Г. О. Винокура, згідно з яким "правильна назва стає умовою правильного мислення". Тому необхідна селекція терміна, що відображає найбільш суттєву ознаку іменованого поняття [2: 130]. У період становлення термінологічної системи багато явищ номінуються за випадковою ознакою. У процесі наукового осмислення явища, шляхом виявлення найбільш істотних його ознак буде створений термін, який найбільш адекватно відображає явище і його місце в системі наукових понять. Слідом за О. В. Суперанською, ми вважаємо, що "синонімія широко розвинена тому, що важко відразу дати відповідну назву. Кожен дослідник дивиться на речі "своїми очима" і спостерігає часом тільки йому очевидне" [13: 90]. Так, поняттю "злітати" в досліджуваному матеріалі відповідає 18 англійських дієслівних термінів (без урахування їх лексичних варіантів, дублетів і заміни) – *to take off, to lift off, to fly off, to ease off, to start off, to water off, to go off autopilot, to break ground, to be airborne, to go aloft, to leave the runway, to vault, to take the air, to operate off the base, to depart the runway, to blast over, to spring into the air, to reach take off position* [10]. Різні асоціативні шляхи, що зв'язують мовну словоформу з обраним науковим поняттям, в процесі термінологічної номінації сприяють обмеженню значення (*to water off* – злітати з водної поверхні; *to go off autopilot* – злітати в режимі автопілота) і його розширенню (*to be airborne* – відриватися від землі (від *airborne* – повітряний, що знаходиться в повітрі).

Вибір відповідної одиниці для номінації терміна-поняття диктується специфікою теми фахових текстів, в яких вони функціонують, їх чіткою мотивацією й асоціативністю, яка полегшує сприйняття, особливостями об'єкта або процесу і необхідністю найбільш адекватно відобразити його різні ознаки в конкретній ситуації.

Заходи, які вживаються для впорядкування окремих наук і галузей передбачають усунення синонімії. Синонімія давно і дуже добре вкоренилася в галузевих терміносистемах, боротися з нею складно, що доводить факт існування синонімів навіть в стандартизованих терміносистемах, проте не всі дослідники розглядають це явище категорично негативно. Так, З. І. Комарова у своїх працях зазначає: "... в наш час, коли подолане розуміння надспецифічності термінів і терміносистем, виявлені численні і різноманітні засоби мовної системності термінів, які обумовлені семантичними, словотвірними, морфологічними, морфологічно-синтаксичними зв'язками термінів. Отже, основні семасіологічні характеристики терміна (моносемія, відсутність синонімії, дублетності, омонімії тощо) існують лише як провідна тенденція і ніколи не реалізується повністю" [6: 25]. Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк вважають, що деякі синонімічні терміни (передусім, дублетні пари) настільки ввійшли в конкретні термінологічні системи, що говорити про впорядкованість останніх шляхом усунення одного з синонімічних термінів – означає ігнорувати закономірності розвитку мови [9: 181]. Через неминучість виникнення синонімів у науковій мові, існує думка про те, що не варто проводити жорстку стандартизацію термінології, яка формалізує наукове мислення мовця. Вважається, що уникнути синонімів здатна лише та галузь науки, яка є застарілою, яка не розвивається і не поповнюється.

Висновки. Отже, проведене дослідження доводить, що явища синонімії та варіантності є характерними ознаками авіаційної термінології і свідчать про безперервний розвиток та постійну неологізацію останньої, що зумовлене науково-технічним прогресом та особливостями розвитку будь-

якої мови. Постійна робота в галузі стандартизації та уніфікації сприятиме уникненню небажаних та невиправданих назв на певному етапі розвитку термінології. Проте зовсім уникнути синонімів та варіантів неможливо, адже постійний розвиток науки й техніки зумовлює появу нових понять та сприяє добору найбільш вдалих і точних назв, що неодмінно супроводжується виникненням синонімічних та варіантних пар або рядів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2. – 767 с.
2. Володина М. Н. Теория терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 214 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Коваль А. П. Синоніміка в термінології / А. П. Коваль // Дослідження з лексикології й лексикографії. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 157–169.
5. Кочан І. Синонімія у термінології / І. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34.
6. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и её лексикографическое описание. – Свердловск : Изд. Уральского ун-та, 1991. – 152 с.
7. Лейчик В. М. Термины-синонимы, дублиеты, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1973. – Вып. 2. – С. 103–107.
8. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Михайлова Тетяна Віталіївна. – Харків, 2002. – 218 с.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / [Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.]. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
10. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 103 с.
11. Девнина Е. Н. Новый англо-русский и русско-английский авиационный словарь / Е. Н. Девнина ; [под. ред. акад. И. И. Павловца]. – М. : Живой язык, 2008. – 544 с.
12. Марасанов В. П. Англо-русский словарь по гражданской авиации / В. П. Марасанов. – М. : Скорпион-России, 2006. – 560 с.
13. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Н. В. Васильева. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Apresian Yu. D. Integral'noe opisaniye yazyka i sistemnaia leksikografiya [Integral Description of the Language and Systemic Lexicography] / Yu. D. Apresian – M. : Yazyki russkoi kul'tury, 1995. – T. 2. – 767 s.
2. Volodina M. N. Teoriya terminologicheskoi nominatsii [The Theory of Terminological Nomination] / M. N. Volodina. – M. : Izd-vo MGU, 1997. – 214 s.
3. Danilenko V. P. Russkaya terminologiya : Opyt lingvisticheskogo opisaniya [Russian Terminology : The Experience of the Linguistic Description] / V. P. Danilenko. – M. : Nauka, 1977. – 246 s.
4. Koval' A. P. Synonimika v terminologii [Synonymy in Terminology] / A. P. Koval' // Doslidzhennia z leksykologii u leksykografii [Investigations from Lexicology in the Lexicography]. – K. : Nauk. dumka, 1965. – S. 157–169.
5. Kochan I. Synonimii v terminologii [Synonymy in Terminology] / I. Kochan // Movoznavstvo [Linguistics]. – 1992. – № 3. – S. 32–34.
6. Komarova Z. I. Semanticheskaia struktura spetsial'nogo slova i eio leksikograficheskoe opisaniye [The Semantic Structure of the Special Word and its Lexicographical Description]. – Sverdlovsk : Izd. Ural'skogo un-ta, 1991. – 152 s.
7. Leichik V. M. Terminy-sinonimy, dublety, ekvivalenty, varianty [Terms-Synonyms, Doublets, Equivalents, Variants] / V. M. Leichik // Aktual'nye problemy leksikologii i slovoobrazovaniia [Current Problems of Lexicology and Word-Building]. – Novosibirsk, 1973. – Vyp. 2. – S. 103–107.
8. Mykhailova T. V. Semantychni vidnoshennia v ukrains'kii naukovu-tekhnichnii terminologii [Semantic Relations in the Ukrainian Scientific and Technical Terminology] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrains'ka mova" / Mykhailova Tetiana Vitaliivna. – Kharkiv, 2002. – 218 s.
9. Pan'ko T. I. Ukrains'ke terminoznavstvo [Ukrainian Terminological Science] : [pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / Pan'ko T. I., Kochan I. M., Matsiuk G. P. – L. : Svit, 1994. – 216 s.
10. Golovin B. N. Lingvisticheskie osnovy ucheniia o terminakh [Linguistic Principles of the Theory of Terms] / B. N. Golovin, R. Yu. Kobrin. – M. : Vyssh. shk., 1987. – 103 s.
11. Devnina E. N. Novyi anglo-russkii i russko-angliiskii aviatsionnyi slovar' [New English-Russian and Russian-English Dictionary of Aviation] / E. N. Devnina ; [pod. red. akad. I. I. Pavlovtsa]. – M. : Zhivoi yazyk, 2008. – 544 s.
12. Marasanov V. P. Anglo-russkii slovar' po grazhdanskoi aviatsii [English-Russian Dictionary of Civil Aviation] / V. P. Marasanov. – M. : Skorpion-Rossii, 2006. – 560 s.
13. Superanskaia A. V. Obshchaia terminologiya : Voprosy teorii [General Terminology : Theoretical Questions] / Superanskaia A. V., Podol'skaia N. V., Vasil'eva N. V. – M. : Editorial URSS, 2004. – 248 s.

Матеріал надійшов до редакції 12.08. 2013 р.

Асмукевич И. В. Синонимия и вариантность в авиационной терминосистеме английского языка.

Статья посвящена исследованию синонимии в английской авиационной терминологии. Комплексно проанализированы синонимы, проявляющиеся на разных языковых уровнях (лексическом, словообразовательном, морфологическом, синтаксическом). В исследовании определены причины появления синонимов; прослеживается динамика этих явлений, а также предлагаются пути, позволяющие избежать неоправданных синонимических и вариантных наименований научных понятий. Проведенное исследование дало возможность определить особенности синонимии и вариантности в терминологической лексике. Доказано, что синонимы и варианты терминов являются неотъемлемой чертой развития любой терминосистемы как подсистемы литературного языка.

Asmukovich I. V. Synonymy and Variation in the English Aviation Terminological System.

The article highlights phenomena of synonymy in the English aviation terminology. It presents the comprehensive analysis of synonymy at different levels (lexical, word-building, morphological, syntactic). The research analyzes reasons for appearance of synonymic terms, traces the development of these phenomena and suggests the ways of avoiding unjustified synonymic and variant names of scientific phenomena. The research made it possible to determine peculiarities of synonymy and variance in the term lexis and has shown that these phenomena are inseparable features of the development of any terminological system as a subsystem of the literary language.